

Ünite 4: Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Uygulama Esasları

Yeni Türk Devleti'nin Dış İlişkileri (1923-1938)

Milli mücadele dönemi boyunca Misak-ı Milli gerçekleştirilmeye çalışılmış ve dış ilişkiler, tarihi dostluk veya hasımlıklar çerçevesinde değil, tamamen ulusal çıkarlar çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bu süreçte diplomasi dili egemen olmuş ve Avrupa devletleri ve Rusya ile ayrı ayrı görüşülmüştür. Türkiye'nin modern anlamda bir devlet olarak ortaya çıkması Lozan Konferansıyla gerçekleşmiş ve bu konferanstan sonra 1923-1930 yılları arasında Türkiye, Lozan Konferansında çeşitli nedenlerden dolayı sonuçlandırılmayan meselelerle meşgul olmuştur. Bu meseleleri ulusal çıkarlara uygun olarak çözmeye gayret etmiştir. Bu konular İngiltere ile Musul Sorunu, Fransa ile Kapitülasyonlar, Hatay ve diğer sorunlar, Yunanistan ile Ahali Mübadelesi olarak sıralanabilir.

I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkiler savaşı kazanan devletlerin yeni düzenin devamını istemesi, kaybeden devletlerin de yeni bir düzen istemesi şeklinde devam etmiştir. I. Dünya Savaşını kaybeden tarafta yer almasına rağmen Türkiye revizyonist bir politika gütmemiştir. Şüphesiz bunda Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı kazanmasının ve Sevr Antlaşması'nı geçersiz saymasının etkisi büyüktür.

Atatürk'ün Dış Politikadaki Uygulama Esasları

- **Gerçekçilik:** Atatürk'ün dış politikası gerçeklik ilkesine dayanır. Kendi ülkenin imkânlarını ve başka ülkelerin neler yapabileceklerini düşünerek teslimiyet ve yılgınlık olmayan bir uygulamayı gerektirir.
- **Tam Bağımsızlık:** Yeni kurulan Türk devletinin en önemli amacı tam bağımsız olmaktır ve bu da siyasi, iktisadi, mali, askerî ve kültürel açıdan bağımsız olmayı gerektiriyordu.
- **Barışçılık:** Atatürk "Yurtta sulh cihanda sulh" sözüyle dış politikada barışı bir ilke haline getirmiştir.
- **Akılcılık:** Atatürk'ün dış politikası akla dayanmış ve uluslararası ilişkilerde değişen şartlar ve karşılıklı yarar ilişkileri esas alınmıştır.

Güvenlik Politikası ve İttifaklar Sistemi

Atatürk, cumhuriyetin kendini koruyabilmesi için ulusal ve uluslararası güvenlik önlemlerini almanın gerekliliğini görmüştür. Bu bakımdan, askerî harcamalar ve ordunun modernleştirilmesi, ülkenin ekonomik yapılanması ile eş zamanlı olarak yürütülmüştür. Savaş sonrası ekonomik, siyasi ve askeri durum Türkiye'yi denge siyaseti gütmeye ve güvenlik tedbirleri almaya itmiştir.

Türkiye'nin Rusya'ya komşu oluşu ve bir Ortadoğu ülkesi oluşu gibi nedenler dış politikayı etkilemiştir.

Lozan'dan Kalan Meseleler ve Batılı Devletlerle İlişkiler

Türk heyeti Lozan'a giderken savaş arenasında galip gelmenin avantajlarına sahipti. Lakin uzun süren savaşlar sonucunda ekonomi kötü durumdaydı ve yetişmiş insan gücü azdı. Bu durumun farkında olan muhataplar şartları zorlamış ve Türk heyeti görüşmeleri kesip Ankara'ya dönerek meclisi bilgilendirmiştir. TBMM Misak-ı Milli'den taviz vermek istememiş ve bu nedenle direnmek istemişlerdir. Yalnız burada önemli olan savaşa devam etmek için gerekli olan güç ve imkânlar son savaşta bitirilmiştir.

Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Meselesi

Musul meselesi, Lozan'da çözülemeyen ve çözümünü ikili görüşmelere bırakılan meselelerden en önemlisidir. Musul sahip olduğu petrol yataklarından dolayı çok önemlidir ve İngilizler daha I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf devletlerinin diğer üyelerini Musul'un kendisine verilmesi konusunda ikna etmiştir. Mondros Mütarekesi imzalandığı gün Osmanlı toprağı olan Musul İngilizler tarafından Mondros Ateşkes Antlaşmasına aykırı olarak 15 Kasım 1918 günü işgal

edilmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi de Ateşkes esnasında Osmanlı toprağı olduğu için Musul'u Misak-ı Milli sınırları içerisinde Türk toprağı olarak göstermiştir. Anadolu Hükümeti de her platformda bu bölgeyi Türkiye'den koparan Sevr

Antlaşmasını tanımadığını belirtmiştir. İngilizlerin Musul üzerindeki ısrarı karşısında TBMM Lozan Antlaşmasının imzalanmasını tehlikeye atmamak için bu meselenin çözümünü ileri bir tarihe atmıştır. Musul meselesinin çözümü Milletler Cemiyeti'ne bırakılmak zorunda kalmıştır. Zengin petrol yataklarına sahip olması, Ortadoğu için stratejik bir öneme sahip olması ve İngiltere'nin Hindistan yolları üzerinde bulunması gibi sebeplerden dolayı Musul İngilizler için çok önemliydi. Milletler Cemiyeti'ndeki ağırlığını kullanan İngilizler Musul'u Türkiye'den koparmayı başarmıştır. Bu süreçte Doğu Anadolu'da çıkan şeyh Sait İsyanı, Almanya ve İtalya'nın silahlanma çabaları, Türkiye'nin uzun sürebilecek bir savaşa girmek istemeyişi gibi sebepler Musul'un kaybedilmesine neden olmuştur. Türkiye, 5 Haziran 1926'da yaptığı antlaşma ile Musul'u, İngiltere'nin mandasındaki Irak'a bırakmıştır. Her ne kadar Musul Meselesi'nde Türkiye istediğini alamasa da bu dönemde Türkiye barışçıl politikalarına devam etmiş ve Sovyetler ile dostluk antlaşması imzalamış, İngilizlerle daha sonraki yıllarda iyi ilişkiler içinde bulunmuş ve 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.

1936'da İtalya'nın Balkanlar ve Orta Doğu'da tehditlerini artırması üzerine, önce Fransa'yla anlaşma İngiltere, bir İtalyan saldırısı karşısında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye garanti vermiştir. İspanya'nın bu garantiyi reddetmesine karşılık, diğer devletlerle birlikte, Türkiye bu garantiyi kabul etmiştir. Ayrıca, bu üç devlet de İngiltere'ye garanti vermiştir. Bu karşılıklı garantiler sistemine Akdeniz Paketi adı verilmiştir. 1930'lu yıllardaki Alman ve İtalyanların yayılmacı politikalarına karşı Batı ile ilişkilerini artıran Türkiye 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa arasında imzalanan karşılıklı yardım antlaşması imzalamıştır.

Türk-Fransız ilişkileri ve Hatay'ın Anavatanı Katılması

Savaş sonrası ortaya çıkan durumu belirleyen ülke olan İngiltere ile gerek Orta Doğu, gerekse Avrupa politikasında anlaşmazlık yaşayan Transa, başından beri Anadolu'daki hareket ve onun lideri olan Mustafa Kemal ile iyi ilişkiler kurmuş ve kurulan bu ilişkiler sonucu, 20 Ekim 1921'de Ankara antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma sadece Türkiye Suriye sınırını çizmekle kalmamış aynı zamanda Türk-Fransız ilişkilerini de düzenlemiştir. Türkiye ile Fransa arasındaki meseleler komisyon kurulamadığı için bir müddet askıda kalmış ancak 1926 yılında imzalanan "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" ile rayına oturtulmuştur. Bu antlaşmaya göre taraflar birbirine karşı barışçıl davranacak, taraflardan birisi savaşa girerse de tarafsız davranacaktır. Bu dönemde Türkiye ile Fransa arasındaki bazı meseleler ise Fransız misyoner okulları meselesi, Osmanlı Borçları, Adana-Mersin demiryolunun satın alınması ve asıl önemlisi de Hatay Meselesi'dir.

Hatay da Musul gibi Misak-ı Milli sınırları içerisindeydi. Ancak 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi ile İskenderun Sancağı Türklerine özerklik verilmişti. İskenderun dâhil Suriye bölgesinde ise Fransız Mandater yönetimi hâkimdi. 1936 senesinde Fransa'nın siyasetinde değişiklikler meydana geldi ve Fransızlar Suriye politikasını değiştirdi. Alman karar gereği 3 yıl sonra Suriye bağımsız olacaktı. İskenderun sancağının Suriye'ye bağlanacak olması İskenderun Türklerini ve Türkiye Cumhuriyeti'ni tedirgin etti. Türkiye 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa'ya bir nota verdi ve Fransa'dan Suriye ve Lübnan'a tanınan bağımsızlığın ayrı bir bölge olan İskenderun'a da verilmesini istedi. Fransa bu isteği kabul etmedi ve mesele Milletler Cemiyeti'ne intikal etti. Konu 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında görüşüldü ve İsveç Temsilcisi Sandler rapor yazarı olarak tayin edildi. Daha sonra Sancak'ın özel bir statüye sahip anayasası olan ama Suriye gümrük birliğine dâhil olan bir pozisyonda olmasına karar verildi. Hatay'ın dış işleri Suriye tarafından idare edilecekti. Hatay'da işler Anavatan'a katılana kadar sorunlu gitti. Seçimlerin yapılması sırasında sorunlar çıktı ama nihayetinde seçimler yapıldı ve 40 sandalyeden 22'sini Türkler kazandı. Fransa dünyada savaş rüzgârlarının estiği bu süreçte Türkiye ile karşı karşıya gelip bir müttefikten olmak istemedi. 1938'de kurulan Hatay Devleti 1 yıl kadar bağımsız kaldıktan sonra 29 Haziran 1939'da oybirliği ile Anavatan'a katıldı.

Türk-Yunan İlişkileri

Yunanistan'ın 20. yüzyıl başlarındaki dış politikasının amacını, Anadolu'da Rum nüfusun yaşadığı bölgelerin Yunanistan'a ilhakı, diğer bir deyişle *Megali idea* kapsamında Yunanlıların kaybettikleri toprakların elde edilmesi teşkil etmiştir. Yalnız Yunanlıların Anadolu'da bu amaç için giriştikleri savaş felaketle sonuçlanmış ve Tarihe "Küçük Asya Felaketi" olarak geçmiştir. Bu savaş sonucunda imzalanan barış antlaşmasında bazı meseleler ele alınmıştır.

- **Nüfus Mübadelesi:** Meselelerden başta gelenidir ve Anadolu'da Yaşayan Ortodokslarla Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar yer değiştirmiştir. İstanbul'da yaşayan Ortodokslar ve Batı Trakya'da yaşayan Türkler mübadeleden istisna tutulmakla birlikte bu süreçte 1.200.000 Ortodoks ve 500.000 zorunlu olarak göç ettirilmiştir.

- **Etabli Meselesi:** Mübadele sürecinde ortaya çıkan etabli meselesi tarafları bir hayli meşgul etmiştir. İkamet eden anlamına gelen etabli kelimesiyle mübadeleden muaf tutulacak kişilerin 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'a yerleşip yerleşmedikleri ele alınmıştır. Mübadele edilenlerin mallarının müsadere edilmesi de sorun olmuştur. Uzayıp giden tartışmalar sonucunda doğum yeri ve geldiği tarih ne olursa olsun İstanbul Rumları Mübadeleden muaf tutulmuştur. Mübadillerin ayrıldıkları ülkelerde bıraktıkları malların mülkiyet hakkı bırakılan ülkeye ait olacaktır.

Patrikhane Meselesi: Bu süreçte Türk-Yunan ilişkilerini geren meselelerden birisi de Patrikhane Meselesi'dir. Patrik seçimine ve Patrikhanenin durumuna ilişkin meseleler ele alınmıştır.

Türk-İtalyan İlişkileri

Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da işgalci konumda bulunan İtalyanların Anadolu'dan çekilmesi ile başlayan barışçıl ilişkiler Mussolini İtalya'sının yayılcı politikaları yüzünden sekteye uğramış ve zamanla iki ülkenin karşıt bloklarda yer almasına sebep olmuştur.

Türk-Sovyet İlişkileri

1917 Bolşevik devriminden sonra Rusya'nın savaştan çekilmesi ile düzelmeye yoluna giren ilişkiler Kurtuluş savaşı yıllarında e sonrasında Türkiye'ye büyük yararlar sağlamıştır. Yapılan dostluk antlaşmaları ile iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulmuş ve bu süreçte Rusya'nın varlığı TBMM için Batıya karşı bir denge unsuru oluşturmıştır. 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın V. Lenin'e gönderdiği mektubu Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıcı olarak göstermek makul bir tezdur; bu mektupta iki hükümet arasında diplomatik ilişkilerin tesisi teklif ediliyor ve Anadolu'daki harekete Sovyetlerin destek vermesi, emperyalist devletlere karşı müşterek bir mücadelenin gerekliliğinin altı çiziliyordu. Böylelikle Türk hükümetini ilk tanıyan devlet olarak Sovyetlerle ilişkiler tesis edilmiş, özellikle 1920 Temmuz'unda Moskova'da başlayan ve Ağustos'ta devam eden müzakereler Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler kurulmasını beraberinde getirmiştir.

Balkan Devletleriyle İlişkiler ve Balkan Antantı

Balkanlar, Panslavizm ve Pan- Germenizm akımlarının kendilerine nüfuz sahası yaratma çabaları verdikleri tam bir çatışma alanıydı. Özellikle, Rusya'nın tarihî emeli olan

Akdeniz'e inme planı, bölgede Romenlerin, Bulgarların, Sırpların ve Rumların kendi devletlerini kurma ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlarla bağıni kesme isteklerini gerçekleştirmelerine katkı sağlamıştır. Lozan Barış Antlaşması sonrasında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Yunanistan dışında Balkan ülkeleri ile sorunu kalmamıştır. Bu çerçevede. Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme ve Balkan devletleri ile bir pakt kurma fikrini gündeme getirdiğini görüyoruz. Yine bu bağlamda Türkiye, Arnavutluk (19 Aralık 1923), Bulgaristan (18 Ekim 1925) ve Yugoslavya (28 Ekim 1925) ile Dostluk Antlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Araş "Balkanlar, Balkan halklarına aittir" sözünden hareketle, Balkan Pakti'nin kurulması yönündeki fikrin hayata geçirilmesi için çaba sarf etmiştir. Balkanlarda, özellikle Türk-Yunan anlaşmazlıklarının çözümlenmesinden sonra meydana gelen yakınlaşma, bölgede bir işbirliği havası doğurmuştur. Ancak, bunun siyasi alana intikal etmesi pek kolay olmamıştır. Arnavutluk ve Bulgaristan'ın mevcut statükoyu değiştirmekten yana olmaları, buna karşılık Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ın statüko taraftan bulunmaları anlaşmayı geciktirmiştir. Bulgarlar Antlaşmaya yanaşmasalar da 1933 yılında Türkiye ili ayrı ayrı olarak, sırasıyla Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları yapılmıştır.

Doğulu Devletlerle İlişkiler ve Sadabat Pakti

Başlangıçta Afganistan ile 1 Mart 1921 tarihinde imzalanan *Dostluk Antlaşması*, daha sonra 1928 yılında *Dostluk ve işbirliği Antlaşmasına* dönüşmüştür. İran ile ilişkiler Millî Mücadele döneminde başlamış bunu, 22 Nisan 1926 tarihli *Dostluk ve Güvenlik Antlaşması* ve 5 Kasım 1932 tarihli *Dostluk, Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşmasının* imzalanması takip etmiştir. 7 Nisan 1937 tarihinde de Türkiye Mısır ile bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmaları takiben 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayı'nda Türkiye-İran-İrak ve Afganistan arasında *Sadabat Pakti* adını alan anlaşma imzalandı. 5 yıl süreyle imzalanan bu anlaşmayla taraflar; Milletler Cemiyeti ve Briand-Kellog Pakti'ne bağlı kalmayı, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlara saygı göstermeyi, birbirlerine karşı herhangi bir saldırıya girişmemeyi taahhüt ediyorlardı.

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan düzlemde revizyonist ve anti revizyonist taraflar vardı. Türkiye mevcut düzenin korunmasından yanaydı ve barış blokundaydı. Silahlanma karşıtıydı. Bu sebepler anti revizyonist devletlerin

dikkatini çekmiş ve bu sebeplerle

İspanya temsilcisinin girişimi ve Yunan temsilcinin desteği üzerine, üyelerin çoğunluğunun 6 Temmuz 1932’de Genel Kurula sunduğu önerenin oy birliğiyle kabulüyle gerçekleşmiştir. Süreç, 18 Temmuz 1932 tarihinde Genel Kurulun oy birliğiyle aldığı kararla tamamlanmıştır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Barış Konferansında, Boğazlar sözleşmesi ile ilgili hükümler tartışılırken Türk heyetinin tüm itirazı ve gayretlerine rağmen, Türkiye’nin egemenlik haklarıyla çelişkili iki madde sözleşmeye dâhil edilmiştir. Bunlardan ilki, boğazlar trafiğini düzenleyecek ve buradan geçecek vasıtaların denetlemesi görevlerini üstlenecek Boğazlar Komisyonunun kurulmasıdır. Diğer madde ise Türkiye’nin güvenliği için oldukça önemli olan Boğazlar ve Marmara’nın askerden arındırılması ve silahsızlandırılmasıdır. Bu maddeler Türkiye’nin iç işlerine müdahale ve güvenliğini ihlal etme anlamına gelmektedir. Türkiye bu iki maddeyi kabul ederken, bunu "sulhu elde etmek için zaruretle katlandığı bir fedakârlık" olarak dile getirmiştir. Milletler Cemiyetine üye olan ve Antlaşmanın garantör devletlerinden olan Japonya’nın Mançurya’ya saldırması, saldırgan politikalar benimsemesi ve Cemiyetten ayrılması, Türkiye’yi endişelerini giderme ve bu amaçla

Boğazlardaki silahsızlandırma kaydını kaldırma çabalarına sevk etmiştir. Kasım 1932’de İngiliz hükümetince hazırlanan ve Aralık ayında Fransa, Almanya, İtalya, ABD ve İngiltere tarafından kabul edilen ve "herkes için eşit güvenlik sistemi çerçevesinde silahlanma eşitliğini tanıyan" Mac Donald planının kabul edilmesiyle Türkiye, Boğazların silahsızlandırılması ile ilgili hükümlerin iptal edilmesini ilk kez ve resmen talep etmiştir. Ancak Türkiye’nin talebi silahsızlanma konferansı ile doğrudan ilgili görülmediği için kabul edilmemiştir. Yalnız Türkiye’nin çabaları sonlanmamış ve 1933-1936 yılları arasında Türkiye durumun değiştirilmesi için çalışmaya devam etmiştir. Bu süreçte İtalyanların 12 adadaki tahkimatı İngilizlerin ikna edilmesini kolaylaştırmıştır. Türkiye ısrarla topraklarının güvenliğini korumak zorunda olduğunu belirtmiştir. Bu gelişmeler ışığında Türk Hükümeti, İngiliz, Fransız, İtalya, Yunan, Bulgar, Japon, Romen, Sovyet ve Yugoslav Hükümetlerini Montreux (Montrö)’de yeni bir görüşmeye davet etmiş ve 10 Nisan 1936’da "rebus sic stantibus" (şartlar değişmiştir) prensibine dayanan bir nota vererek, genel tavrını açıklamıştır. Belli itirazlar yükselse de 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Aynı gün gece yarısı 30.000 kişilik Türk askeri gücü boğazlar bölgesine girmiştir. 29 madde, dört ek ve bir protokolden oluşan Montrö Sözleşmesi’nin maddelerinde, boğazların savaş ve barışta nasıl kullanılacağı, boğazdan geçen yük, yolcu, savaş ve ticaret gemilerinin durumları değerlendirilmiştir.